

A „chartalismus” numizmatikai kritikája (G. F. Knapp pénzelméletéről)

Numismatische Kritik des „Chartalismus” (Über die Geldtheorie von G. F. Knapp)¹

Georg Friedrich Knapp (1842 – 1926) statisztikus, gazdaságtörténész – több mint négy évtizeden át a strasbourg-i egyetem közgazdász professzora – a 20. század elején terjedelmes pénzelméleti munkát² jelentetett meg. Monográfiájának már az első mondata³ is vitára ingerelt: „A pénz a jogrend alkotása; a történelem során lépett fel a legkülönbözőbb alakban: ezért a pénz elmélete csak jogtörténeti lehet.”⁴

A kortárs közgazdászok és numizmatikusok⁵ által egyaránt nagyra becsült Wilhelm Lexis olyan – jól felépített, zárt egységet alkotó⁶ – műként értékelte Knapp könyvét, amelyik az ortodox nézetek híveinek szemében eretnek tanokat tartalmazhat. Az ismertetésből – a későbbi recenziókhoz, tanulmányokhoz, illetve monográfiákhoz hasonlóan – az is kitűnik, hogy Knapp pénzelmélete miért kapta a „chartalismus” nevet. Azért, mert Knapp „»chartal« kifejezése nem valami papírra vonatkozik, hanem értékjegyet jelent, amelynek arra kell utalnia, hogy a pénz fizetőeszköz mivoltát nem az anyagi tartalma, hanem a közzététel – proklamáció – révén az állami elrendelés minősíti.”⁷ Nem kétséges, hogy Knapp határozottan szembefordult a metalizmussal, amelyik a pénz értékét a nemesfém értékéből vezette le. Könyve azonnal vitákat váltott ki, mivel a papírpénz-infláció támogatását⁸ látták benne. Nem véletlen, hogy a hosszan elhúzódó és heves vitát⁹ a „pénz értéke körül folyó harcnak” nevezték¹⁰ a kortársak. A szembenálló felek közül a metalizmus elkötelezett híveit a pénz nemesfém-értéke – régebbi kifejezés szerint – a „belső értéke” (valor intrinsecus)¹¹ nyomán valoristáknak, velük szemben a pénz anyagától független, az állam által megszabott névérték alapján állókat nominalistáknak, más szóval a chartalizmus¹² híveinek nevezték. Míg a közgazdászok és a szociológusok táborát igencsak

¹ Pénztörténeti anyaggyűjtésemet 2013-ban a Staatliche Münzsammlung (München) könyvtárában az Alexander von Humboldt-Stiftung (Bonn – Bad Godesberg) ösztöndíjával folytathattam; ez alkalommal is köszönet a támogatásért. Köszönet illeti továbbá a Magyar Nemzeti Bank könyvtárosaikat és a Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtárának munkatársaikat.

² KNAPP, Georg Friedrich: Staatliche Theorie des Geldes. Leipzig 1905., vö.: Neue Deutsche Biographie, Bd. 12. Berlin 1980. 152–153. (Továbbiakban: NDB.)

³ „Das Geld ist ein Geschöpf der Rechtsordnung; es ist im Laufe der Geschichte in den verschiedensten Formen aufgetreten: eine Theorie des Geldes kann daher nur rechtsgeschichtlich sein.” KNAPP: Staatliche Theorie des Geldes. 1. [Az eredetiben nem kiemelt!]

⁴ JUDIK József: Knapp elmélete és a pénzérték problémája. Közgazdasági Szemle 42 (1918) 186. Hivatkozással idéztem a Magyar Numizmatikai Társulat szervezésében 2013. szeptember 17-én tartott – „Kolozsvárról a Magyar Nemzeti Bank vezetésébe: Dr. Judik József (1891–1951) pályája” c. – előadásomban.

⁵ Wilhelm Lexis nevére többen hivatkoztak, s helyet kapott az éremtan és a pénztörténet rangos, több kiadást megért kézikönyvében is: LUSCHIN von EBENGREUTH, A[mold]: Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte. München 1926. [Repr. Darmstadt 1976.] 258–259, 266.

⁶ LEXIS, Wilhelm: Eine neue Geldtheorie. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 23 (1906) 557–574.

⁷ LEXIS: Eine neue Geldtheorie. 558–559.

⁸ NDB. Bd. 12. 152.

⁹ A vita alapos és tekintélyes terjedelmű összegezésére I.: PALYI, Melchior: Der Streit um die Staatliche Theorie des Geldes. Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft 45 (1921) 533–578, 649–694. [Különnyomatként is megjelent, illetve digitalizált változatban szintén elérhető, szerzője – Pályi Menyhért (Budapest, 1892 – Chicago, 1970) – magyarul is publikált; bankszakember és címzetes professzor volt Berlinben, 1933-ban Angliába, majd az Amerikai Egyesült Államokba távozott. NDB. Bd. 20. Berlin, 2001. 25–26.] Pályi berlini tevékenysége hazai kortársai körében is ismert és elismert volt, vö.: VARGA István: A háború utáni német közgazdasági irodalom. Közgazdasági Szemle 49 (1925) 523.

¹⁰ JUDIK: Knapp elmélete ... 185.

¹¹ A pénzértékekkel kapcsolatos szakkifejezésekre bővebben LUSCHIN von EBENGREUTH: Allgemeine Münzkunde ..., § 30. „Der Münzwert in alter Zeit.” 223–234., ill.: Frhr. von SCHRÖTTER, Friedrich: Wörterbuch der Münzkunde. Berlin 1930. /reprint 1970./⁽²⁾ 444–445, 461, 716.

¹² Jelzős változattal: „chartalista nominalismus”. JUDIK: Knapp elmélete ... 185., egyszerűbben: JUDIK József: A pénz. Budapest 1932. 29–31.

megosztotta Knapp elmélete, a numizmatika jeles képviselői gyorsan és határozottan szembefordultak vele. *Julius Menadier*, a Porosz Királyi Éremtár igazgatója felelevenítette, hogy akkor, amikor Knapp a stuttgarti történész-kongresszuson fellépett elméletével, volt, aki súgva kérdezte, vajon az előadó¹³ bosszantani akarja a hallgatóságot? Menadier történetietlennek tartotta Knapp elméletét, úgy vélte, hogy indokolatlanul próbált újszerű fogalmakat a múltba visszavetíteni úgy, hogy pénztörténeti ismereteit lényegében csak a 19. századból merítette. Menadier sem a papír-, sem a fém pénzekre nézve nem tartotta elfogadhatónak az állam mindenhatóságát, a veretek esetében a tisztességtelen értékcsökkentés a „Kipper- und Wipperzeit”-re¹⁴ emlékeztette. A múltból a jövőbe tekintve félelemmel szemlélte Knapp elméletét, mert úgy vélte, hogy azt csak egy rendőrállam ültethetné át a gyakorlatba, hosszú távon azonban akkor is zátonyra futna. Knapp nyilván frissiben olvasta Menadier bíráló ismertetését, küzdőtársához írt levelében¹⁵ csípősen jegyezte meg: a recenzió bizonyítéka annak, hogy az érmék emberei mit sem értenek a pénzelmélethez.

Friedrich Frhr. von Schrötter eleve elhibázottnak¹⁶ minősítette Knapp művét, ezért nem kívánt foglalkozni az általa bevezetett 70 pénzelméleti fogalommal. Knapp lebecsülő szóhasználatával szemben védelmébe vette az „érmészeknek” nevezett numizmatikusokat, akik *Hermann Grote* nyomdokain haladva esztétikai, történeti és nemzetgazdasági szempontokra ügyelve művelik a pénztörténetet.

Schrötter véleménye szerint Knapp könyve a pénz modern elmélete, a pénz mintegy 2400 éves történetéből azonban csak az utolsó 100 esztendőre alkalmazható. Knapp chartalizmusával szemben határozottan lépett fel a metalizmus védelmében. Az ezüst és az arany fontos történeti szerepét hangsúlyozta, példaként hozta fel azt, hogy az arany teaurálható, illetve monetarizálható, és viszont; némi leegyszerűsítéssel a kincsképzés és a „pénzítés” igényeit egyaránt kielégítheti. Ugyanez nem áll a papírpénzre, amelyik Law kudarcától kezdve a nagy francia forradalom assignátáin át az 1811. évi – hírhedt osztrák – devalvációig¹⁷ terjedően többször is megbukott a történelem folyamán.

Menadier aggodalmához hasonlóan Schrötter is kétellyel tekintett Knapp elméletére: „*Ha tehát az értékjegyet az állam teszi közzé, úgy nem is köteles a vásárlóerőről rendelkezni. Ez egyedül a szocialista, jövőbeli államban lenne lehetséges, amennyiben az egyáltalán lehetséges. Számára a chartalizmus lenne az igazi elmélet. Knapp úgy véli [műve 145. old.], hogy a fizetéshez a pénz egyáltalán nem kellene, hanem csupán az értékjegyek lennének szükségesek, az értékjegyek, amelyek valós értékkel¹⁸ nem bírnak.*”

Bármennyire erősnek is bizonyult Schrötter chartalis felfogással szembeni ellenszenvé, annyira azonban nem volt mérhetetlen, hogy a „Chartalizmus” ne kapjon önálló szócikket az általa szerkesztett – ma is haszonnal forgatható – szakszótárban; sőt, az egykori bíráló – jó két évtized múltán – részben megvédte az infláció előidézésével vádolt teoretikust, aki vitatott művében maga is elítélte¹⁹ a túlzott pénzkibocsátást. *Arnold Luschin von Ebengreuth* a pénz történeti fejlődése mellett a pénzelméletnek ugyancsak helyet biztosított. Luschin – a 20. századi pénztörténet kiemelkedő művelője – bírálat nélkül ismertette Knapp elméleti művét; tömör és korrekt összegezése²⁰ nem utalt „a pénz állami elmélete” körüli vitákra, képletesen szólva az érdeklődőkre bízta a könyv értékelését, illetve az esetleges kritikai állásfoglalást.

¹³ MENADIER, [Julius]: G. F. Knapp: Staatliche Theorie des Geldes. *Zeitschrift für Numismatik* 26 (1907) 200–206.

¹⁴ A nagy pénzrontásra magyarul: HUSZÁR Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526-1657. Corpus Nummorum Hungariae* III/I. Budapest 1975. 30–37., újabban BUZA János: Kipper-pénzek a mérlegen. Az 1620-as évek inflációjának két szakasza. *Századok* 134 (2000) 881–912. BUZA János: Még egyszer a polturákról. Pénztörténeti tévutunkról helyes irányba. *Századok* 142 (2008) 967–998.

¹⁵ Knapp levele Bendixenhez. 1907. febr. 4., in: KNAPP, Georg Friedrich – BENDIXEN, Friedrich: *Zur staatlichen Theorie des Geldes. Ein Briefwechsel 1905-1920, ausgewählt und herausgegeben von Kurt Singer.* [Veröffentlichungen der List Gesellschaft 10./ Basel – Tübingen, 1958. 66–67. [Friedrich Bendixen a hamburgi Hitelbank igazgatója volt, szakirodalmi munkássága jelentős és ismertté vált a kortárs magyarországi közgazdászok körében.]

¹⁶ Frhr. von SCHRÖTTER, Friedrich: Knapps Chartalismus. *Berliner Münzblätter*. N. F. 28 (1907) 473–475, 495–502.

¹⁷ GARAMI Erika: Az 1811-es és az 1816-as devalváció. c. előadás, mely elhangzott a *Numizmatika és a Társtudományok X.* konferencián, Székesfehérvár, 2014. október 11.

¹⁸ „*Wenn also auch eine Werteinheit vom Staate proklamiert wird, so kann dieser doch nicht ihre Kaufkraft anbefehlen. Das wäre im sozialistischen Zukunftsstaat allein möglich, wenn dieser möglich ist. Für den wäre der Chartalismus die richtige Theorie. K.[napp] meint (S. 145), dass zur Zahlung überhaupt kein Geld, sondern nur Werteinheiten nötig seien, Werteinheiten, die keinen realen Wert haben.*” SCHRÖTTER: Knapps Chartalismus, 487.

¹⁹ „*Chartalismus ... da die Nachtreter Knapps nicht beachten, daß er jede zu starke Geldausgabe verurteilt hat.*” SCHRÖTTER: Wörterbuch ... 100.

²⁰ Knapp könyvének harmadik – 1921. évi – kiadására hivatkozott. LUSCHIN von EBENGREUTH: *Allgemeine Münzkunde* ... 22.

A nagy világegést követően előfordult, hogy a pénz chartalis minősítése²¹ – érintőlegesen és tévesen *Max Weber* nézeteként²² – bukkant fel a numizmatikai szakirodalomban. Ugyanebben a műben Knapp monográfiájából vett pontos idézet²³ is olvasható; a kiemelt mondat nem hagy kétséget az iránt, hogy a pénzelmélet mestere soha nem békélt meg az éremtan művelőivel, nem változtatott korábbi elmarasztaló álláspontján: „*Nincs olyan járható út, amelyik az érmeszakértőt a papírpénz lényegének megértéséhez vezet.*”

Ismereteink jelen szintjén úgy tűnik, hogy – a közgazdasági szakirodalommal ellentétben – Knapp neve nem került bele a hazai numizmatikai irodalomba, annak ellenére nem, hogy könyvének 1923. évi, negyedik – német nyelvű – kiadását követően világhírűvé vált a mű, 1924-ben angolul²⁴ is megjelent, illetve részleteket²⁵ közölt belőle egy amerikai válogatás.

A teljesség legcsekélyebb igénye nélküli kitérőként említendő, hogy az I. világháború utáni valutáris nehézségeket²⁶ elemezve *Hantos Elemér* – mint szakértő és gyakorlati pénzügyi politikus – kitért Knapp pénzelméletére. *Heller Farkas* igényes történeti áttekintésében jelentős teret kapott Knapp, akinek „... *állami pénzelmélete valóságos forradalmat*²⁷ *idézett elő a közgazdák körében.*” *Varga István* terminológiai tisztázásra²⁸ törekvő írásában úgy vélekedett, hogy Knapp a „... *XX. század legnagyobb pénzteoretikusainak egyike*” volt. *Heller* pedig a későbbiekben, nagy ívű elmélettörténeti művének „*Az állami pénzelmélet*” c. részében²⁹ elemezte Knapp monográfiáját és értékelte a körülötte kibontakozott vitát.

A „forradalmi újító gyanánt” fellépő Knapp elméletének kemény bírálója volt viszont *Hegedűs Loránt*, aki szerint a strasburgi professzor „... *a pénzt egyedül és kizárólag az állami hatalom teremtményének tartja, minden más elgondolást »metallizmus«-nak nevez és kigúnyol.*”³⁰ A „chartalizmus” elvetése mellett *Hegedűs* arra is rámutatott, hogy a két világháború közötti Németország nem pénzelméleti megfontolásból, hanem a győztesek nyomására, a jóvátétel terheit nyögve tért rá az aranyfedezet nélküli, illetve igen szerény fedezettel³¹ bíró pénzrendszerre.

Terjedelmi okból csak utalás álljon itt arra, hogy a közgazdasági-elmélettörténet terén napjainkban is felbukkan a metallista és a nominalista nézetek³² összevetése, ami akkor is helyeselhető, ha közben némi hiányérzete támad a gazdaságtörténész olvasónak. Nem a numizmatikai irodalom említetlen voltát hiányolom a közgazdasági tanulmányokból, hanem *Judik József* – fentebb idézett – 1918-ban megjelent közleményét, amelyikről szinte megfélemedtek a kortársak, az utókor pedig teljesen figyelmen kívül hagyta. Csupán az életrajzi lexikonok kurta irodalomjegyzékében fordul elő, noha – mestere³³ – *Navratil Ákos* szerint *Judik* „... *igen ügyesen védi meg a pénz értékéről vallott régi felfogást a nominális pénzelmélet ama törekvésével szemben, mely immár mindent, ami csak távolról is összefügg a pénz anyagértékű fogalmával, le akar tagadni, illetve*

²¹ GEBHART, Hans: *Numismatik und Geldgeschichte*. Heidelberg 1949. 8.

²² A hivatkozott helyen és még néhány oldalon nincs utalás Knapp nevére, de M. Weber több helyütt említette pl. „*»C h a r t a l e« ist ein Ausdruck, den Knapps »Staatliche Theorie des Geldes« eingeführt hat.*” WEBER, Max: *Grundriss der Sozialökonomik. III. Abteilung. Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen 1922. 41, 40. és az azt követő oldalak, továbbá 93, 98, 99, 102, 105, 109–113.

²³ „*Auch gibt es keinen gangbaren Weg, der den Münzkennner zum Verständnis des wahren Papirgeldes leitet.*” – idézte Knapp művének 4. kiadását GEBHART: *Numismatik und Geldgeschichte*. 11.

²⁴ KNAPP, Georg Friedrich: *The State Theory of Money*. Macmillan, London 1924. 306. [A fordítás a 4. kiadás – Knapp tudtával és beleegyezésével – rövidített változata.] 1922. évi japán kiadására l.: de.wikipedia.org/wiki/Georg_Friedrich_Knapp (Letöltés ideje: 2014. aug. 19.)

²⁵ Knapp's Chartal Theory: in: Howard S. Ellis (ed.) *German Monetary Theory, 1905–1933*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1934. 13–37.

²⁶ Nem értett egyet a nominalista felfogással, de úgy vélekedett, hogy egyesek „... *összetévesztették a pénz elméletét a gyakorlati valutapolitikával; szem elől tévesztették, hogy Knapp pénzteoretikus és nem valutapolitikus, ...*” volt. HANTOS Elemér: *A pénz jövője*. Budapest 1920. 37–38.

²⁷ HELLER Farkas: A pénzelmélet fejlődése. * *Közgazdasági Szemle* 45 (1921) 196–222. Újabb kiadására l. HELLER Farkas: *Etikai tudomány-e a közgazdaságtan?* A bevezető tanulmányt írta és a szövegeket válogatta Madarász Aladár. Budapest 2006. 95–113. *Heller e tanulmánya méltán nyert említést numizmatikai szakirodalmunkban: F. FEJÉR Mária – HUSZÁR Lajos: *A magyar numizmatika bibliográfiája*. Budapest 1977. 11/58.

²⁸ VARGA István: Devalváció és depreciáció. *Világgazdasági Szemle* 3 (1936) 203–206.

²⁹ HELLER Farkas: *A közgazdasági elmélet története*. Budapest 1943. 340–346. Reprint, Budapest 2001. Szerkesztette és az utószót írta Bekker Zsuzsa.

³⁰ HEGEDŰS Loránt: Az újabb pénzelméletek hatása a valutapolitikára. *Budapesti Szemle* 250 (1938):6, 728. A négy részes tanulmány G. F. Knapp, J. M. Keynes, I. Fischer és G. Cassel pénzelméleti munkásságát tekintette át, a szerzőre és műveire l. JUDIK József: *Hegedűs Loránt a közgazd.* *Gazdasági Jog* 4 (1943) 321–332. (Különnyomatként is megjelent.)

³¹ HEGEDŰS: Az újabb pénzelméletek... 24.

³² HILD Márta: *Heller Farkas és Navratil Ákos a pénz- és hitelélet vitatott kérdéseiről*. in: Rab Virág (szerk.) *Válságos idők tegnap és ma. Pénz, gazdaság és politika a 19–21. században*. Pécs 2009. 115–134.

³³ Dr. Navratil Ákos ny. r. egyetemi tanár bírálati jelentése Dr. Judik József magántanári képesítése tárgyában. Budapest, 1932. (gépirat). ELTE Egyetemi Levéltára. A Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara Dékáni Hivatalának iratai: 7/C-7.

lomtárba kíván dobni. A dolgozat különös érdeme, hogy olyankor íródott, amikor a nominalizmus fénykorát élte.”

Lehetséges, hogy a nominálisnak is nevezett chartalista pénzelmélet fénykorában sem csillogott annyira, hogy felkeltette volna az igen fiatal hazai numizmatika³⁴ művelőinek érdeklődését?

Kitekintés: Fentebb olvashattuk, hogy a numizmatika jeles képviselői Knapp pénzelméletében a szocialista államnak megfelelő teóriát látták. A tárgyilagosság megköveteli annak említését, hogy 1942-ben – Knapp születésének századik évfordulóján – olyan szerző³⁵ is akadt, aki a Harmadik Birodalomhoz vezető út előkészítőjét vélte felfedezni benne.

Valójában Georg Friedrich Knapp a polgári demokrácia értékeit tisztelő, szociális érzékenységű tudós volt, akit – családi kapcsolatainak ismeretében – sem lehetett szélső jobboldalissággal vádolni; protestáns veje – Theodor Heuss³⁶ – a II. világháború után nem véletlenül lett a Német Szövetségi Köztársaság első, majd ismételt megválasztott elnöke.

Buza János
Budapesti Corvinus Egyetem
1828 Budapest 5.
Pf.: 489.

NUMISMATISCHE KRITIK DES „CHARTALISMUS” (ÜBER DIE GELDTHEORIE VON G. F. KNAPP)*

Zusammenfassung

Die weltbekannte Schrift von *Georg Friedrich Knapp* – Staatliche Theorie des Geldes (1905) – führte im deutschen Sprachraum zu einer sehr intensiven und lange andauernden Diskussion. Die Nationalökonomien hatten sehr unterschiedliche Meinungen, viele unterstützten seine Thesen, aber es fanden sich auch reichlich Gegner seiner Anschauungen.

Hervorragende Vertreter der Numismatik – z. B. *J. Menadier*; oder auch *F. Frhr. von Schrötter* – lehnten den Chartalismus von Knapp sofort nach Erscheinen seines Buches vehement ab. Trotz der entgegengesetzten Auffassungen fand der Begriff des dem Metallismus vollkommen gegenüberstehenden Chartalismus Eingang in die wichtigsten Handbücher: *A. Luschin von Ebengreuth*: Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte (1926²), bzw., *Frhr. von Schrötter*: Wörterbuch der Münzkunde (1930).

Die ungarische volkswirtschaftliche Literatur beschäftigt sich bis heute mit der Geldtheorie von Knapp, bzw., mit der darüber geführten Diskussion, die Auffassung von Knapp wurde von namhaften Volkswirten der Zwischenkriegszeit – *Hantos E., Hegedűs L., Heller F., Judik J., Navrátil Á., Varga I.* – begrüßt oder eben scharf kritisiert. In der ungarischen numismatischen Literatur hat sie allerdings kein Echo gefunden.

³⁴ A tudománytörténeti háttér kortársi értékelésére I.: HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest, 1916. 11–12.

³⁵ HEUBNER, Dr. P. L.: Georg Friedrich Knapp zur Erinnerung. *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft* 66 (1942) 485–501.

³⁶ NDB 9 (1972) 52–56.